

RAHVALUULEKOGUDE EVAKUEERIMINE JA REEVAKUEERIMINE 1944. AASTAL

RICHARD VIIDALEPP

Millest see algas?

Riiklik Kirjandusmuuseum (praegune Eesti NSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseum) moodustati teatavasti nõukogude ajal, 1940. aastal, Eesti Rahva Muuseumi neist osakondadest, mis töötasid Aia tn. 42, s. o. Eesti Rahvaluule Arhiivist, Eesti Kultuuriloolisest Arhiivist, Arhiivraamatukogust ja Eesti Bibliograafia Asutisest. Eesti Rahva Muuseumi etnograafilised kogud (praegune Eesti NSV Riiklik Etnograafiamuuseum) asusid siis Raadi lossis Tartu lähedal. Saksa okupatsiooni ajal (9. X 1942) likvideeriti Kirjandusmuuseum kui iseseisev asutus. Folkloristlik osakond viidi eri instituudina ülikooli filosoofiateaduskonna alluvusse (nimeks sai ta Tartu Ülikooli Eesti Rahvaluule Arhiiv), muud osakonnad aga liideti ülikooli raamatukoguga. Rahvaluule Arhiivi juhataja kohusetäitjaks määrati prof. G. Ränk (senine juhataja O. Loorits oli kohalt vallandatud ja Tartust välja saadetud). Juhataja abina töötas nende ridade kirjutaja.

Järgnevalt on käsitletud ainult Eesti Rahvaluule Arhiivi (lühendatult: ERA) asukohti ja tööd alates väljatõstmisest kuni tegevuse taastamiseni 1944.—1945. aastal.

Kui 1943. a. sügisel teatavaks sai, et Kirjandusmuuseumi maja Aia tn. 42 tahetakse anda saksa sõjaväelaste kasutada, ei suudetud seda algul uskuda. Just siin oli tehtud vajalikke ümberehitusi, rajatud tulekindlaid ruume, ehitatud spetsiaalsed riulid suure arhiivraamatukogu paigutamiseks jne. Maja oli muudetud väärtuslike kultuurivarade eriti sobivaks hoiupaigaks. Loodeti, et ülikooli juhtkond kaitseb neid asutusi, mis nüüd olid tema alluvuses. Soovitasime pakkuda sõjaväelastele mõnda teist maja, sest mingisugust erilist pretensiooni just selle maja saamiseks neil meie teada ei olnud. Juhtisime tähelepanu asjaolule, et muuseumi tühjaks-



Eesti Rahvaluule Arhiivi väljakolimine muuseumi hoonest
sügisel 1943.

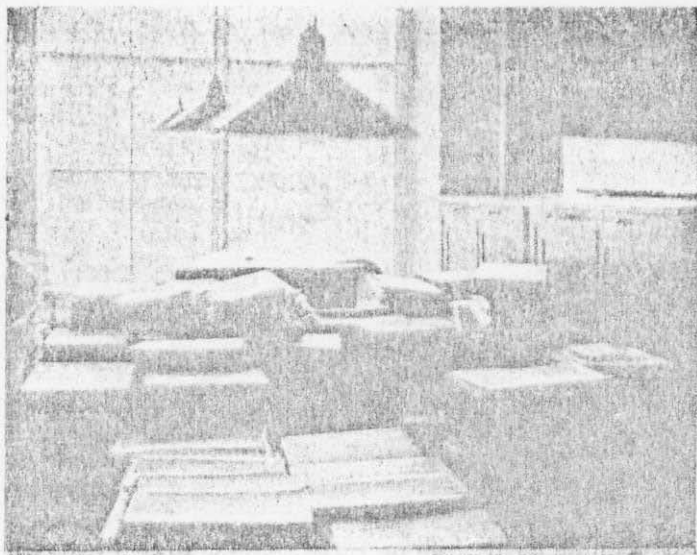
tegumine võtab paratamatult aega, et sinne sisseseade väljalõhkumine tundub mõttetu jne. Kuid mingisuguseid vastuväiteid ei arvestatud, ja lõpuks tuli siit välja minna isegi kiirendatud korras. Niiviisi sai Kirjandusmuuseumi töötajaille selgeks, et ülikooli juhtivad tegelased ei püüdnudki muuseumi huviseid kaitsta.

Esiialgu ei tulnud ERA-l kaugele kolida, vaid ainult kõrvalmajja (Aia tn. 46), kus saadi kasutamiseks ülikooli Geoloogia Instituudi auditoorium. Sinna viidigi (alates 26. X 1943) kartoteegid, kapid, töölaud, käsiraamatukogu jm. ning töö võis jätkuda, kuigi ainult piiratud ulatuses. Senises hoones jäi meie kasutada tulekindel hoidla keldrikorrusel, kus hoiti käsi kirjalisi fonde. Kuid õige varsti komplitseerus olukord ka uues asukohas. Auditoorium võeti sõjaväelaste kasutada. Pidime kolima korrus kõrgemale. Meie otsesse naabrusesse ilmusid sajad mobiliseeritud mehed. Algul ei juletud neile relvi anda, vaid hoiti neid niisama koos; eks siis pikutasid õlgedel, sõid kaasavõetud toidumoonas, napsitasid ja suitsetasid mis kole. Suitstungis sinnagi, kus asus ERA. Tekkis põhjendatud kartus, et siin võib ootamatult tuli lahti minna.

Et ka sõjamürin pidevalt lähemale nihkus, kerkis päevakorra kiireloomuline ülesanne evakueerida ERA kuhugi maa-asulasse, kus võiks ära

oodata rindejoone ülemineku ja nõukogude korra taastamise. Oli ju selge, et kõige tähtsam, mis niisugusel ebakindlal ajal tuleb teha, on rahvuslike kultuurivarade kaitsmine võimalike sõjakahjude eest, nende säilitamine tulevastele põlvetele.

Evakueerimisele eelnes ERA kõigi kogude hoolikas sissepakkimine. Selleks aitasime ise valmistada sobivas suuruses kaste ($45 \times 55 \times 25$ sm). Need vooderdati pakkimispaberiga. Kõited ja mapid asetati niiviisi, et seljakirjad jäid pealepoole: nii oli kastide sisu kergesti kontrollitav. Fonograafirullid ja muud pörutamist kartvad esemed pakiti eriti hoolikalt sisse puitvillaga. Kastidesse pandi kõik ERA varad: rahvaluule originaalid, koopiad, kartoteekide sisu koos sahtlitega, registrid, käsiraamatukogu, raamatuladu, aparaadid. Kõik kastid signeeriti ja nummerdati, nende kohta peeti ranget arvestust. Otstarbekas pakkimine, nagu hiljem selgus, kergendas oluliselt transportimist. Kõiki kaste tuli evakueerimise ja re-evakueerimise käigus palju kordi tõsta ja laadida. Pakkimise kestel kaaluti läbi ka võimalused kogude hoidmiseks Tartu linnas mõnes muus hoones. Kõne all oli ülikooli peahoone kelder, mis oli võlvitud laega; ruumi oli seal enam kui küllalt, aknadki kergesti kinnimüüritavad. Takistus tuli aga hoopis mujalt: selgus, et nimetatud kelder oli reserveeritud varjendiks saksa sõjaväelastele.



Osa Eesti Rahvaluule Arhiivi tööruumist Aia tn. 46 pärast sissekolimist 1943. aastal.

Tartus tegutses siis eriline kultuurivarade evakueerimise komisjon (allus haridusdirektooriumile), kes selgitas välja kohad, kuhu varasid võiks varjule viia. Enamasti tulid kõne alla vanad mõisahooned, kus leidis kuiv kelder. Komisjon oli mõnevõrra abiks ka transpordi korraldamisel. Et 1944. a. algul oli selle komisjoni esimeheks prof. G. Ränk, kes samal ajal oli ühtlasi ERA juhataja, siis oli lootust saada vähemalt ERA tähtsamaile fondidele kõigiti sobiv varjupaik. Esialgu näis soodsaid kohti olevat üsna paljugi. Valisime nende hulgast välja Koluvere lossi (Kullamaa lähedal praeguses Haapsalu rajoonis), kuhu pidi viidama veel muidki kultuurivarasid. Oli arvamine, et seal võib-olla jätkub põrandapinda isegi mõneks tööruumiks. Vastavalt neile kavatsustele vormistati nende ridade autorile ka vajalikud dokumendid, milles oli öeldud, et olen «volitatud ja õigustatud tegema korraldusi ja astuma samme, mis tagaksid võimalikult otstarbekohase arhivaalide paigutamise ja hoidmise Koluvere lossis selleks varutud ruumides». Kui aga asjad olid pakitud ja ärasõidupäev lähedale jõudis, teatas prof. Ränk ootamatult, et Koluverre ei saavat Tartust enam midagi saata: seal olevat vähe vaba ruumi ja pealegi asub see koht liiga kaugel. Ta nimetas Pilistveret ja mõnda teist lähemat paika ning soovitas tegutseda kiiresti: «Võib-olla varsti ei jää enam sedagi võimalust.» Valisin Pilistvere ja Lustivere. Seejuures arvati, et Pilistvere võiks olla ka ajutiseks varjukohtaks (ei olnud teada, millised panipaigad seal on, sest keegi polnud kohal käinud) ja hiljem võiks sealt veel mujale edasi minna. Üldse jäi Koluvere lõpliku sihtpunktina päevakorrale; veel 1944. a. aprillis sain ülikoolist kirja, et olen komandeeritud «üheks kuuks Koluveresse ühenduses Eesti Rahvaluule Arhiivi evakueerimisega». Tegelikult kujunesid asjaolud siiski niiviisi, et me kunagi Koluveresse ei jõudnud.

Pilistveres ja Lustiveres

Juba 1943. a. lõpul ja 1944. a. algul evakueeriti osa ERA põhikogudest (Andersoni kogu, Sommeri kogu, ERA albumite kogu ja mõned väiksemad kogud), koopiatest (rahvalaulude I koopia jm.) ja mööblist Aru mõisa (Elva lähedal). Sinna viidi ka osa arhiivraamatukogust ja käsikirjade osakonnast. Valvuriks oli Arul Kirjandusmuuseumi endine direktor M. Lepik ja tema asetäitjaks H. Tampere, kelle alaliseks asukohaks oli Tartu.

Pilistverre viidi kõige tähtsamad käsikirjalised originaalkogud (Hurda kogu, Eiseni kogu, ERA kogu, EUS-i kogu, vanad kogud, fonogrammid ja heliplaadid), osa registreist ja vähesel määral koopiaid uskumustest-kommetest. Nende kõige väärtuslikumate varade valvamise võttis autor enda peale. Oli kavatsus hooldada neid pidevalt, mitte kuhugi maha jätta, vaid pärast rindejoone üleminekut jälle Tartu tagasi toimetada.

ERA tähtsamad põhivarad saabusid Pilistverre kahe autokoormaga

17. märtsil 1944. Oli reedene päev, külm ja tuisune. Kohale jõuti õhtu eel. Esialgu võttis aega paigutamisevõimaluste selgitamine. Kõige sobivamaks osutus Pilistvere kiriku külgmise mittekasutatav eeskoda, mis oli võlvitud laega ja ilma akendeta. Sinna paigutati kõjk, mis esimese vooriga oli toodud.

Endale ja oma perekonnale (naine ja kaks väikest last) sain peatuskohaks väikese toa kirikumõisas.

Järgmisel päeval saabus üks koorem Eesti Keele Arhiivi (= EKA) materjale, mis paigutati samuti kiriku eeskotta. Teine koorem tuli Eesti Rahva Muuseumist ja sellega oli kaasas prof. G. Ränk. Temaga koos vaatasime üle kõik võimalikud ruumid, kuhu Pilistveres saaks ajutiselt paigutada evakueeritud kultuurivarasid. Võeti arvele kiriku tornialune eeskoda, samuti osa koorialusest ja siseruumist. Sobivana tundus ka kivist kabelihoone kalmistul. Kirikumõisa all oli suur võlvitud laega kartulikelder, kuid see oli nii korratud olekus, et seda kasutada ei saanud.

Selle visiteerimise tulemuseks oli, et järgnevatel päevadel suunati Tartust Pilistverre mitu autokoormat Eesti Rahva Muuseumi varadega. Need paigutati põhiliselt kirikusse ja kabelisse, väiksemal määral ka kiriku külgmise eeskotta rahvaluule- ja keelematerjalide juurde. Üldse saabus Pilistverre 16 autokoormat. See, et materjale paigutati ka kabelisse ja kasutatavasse kirikusse, oli ainulaadne ja sai võimalikuks ainult selle tõttu, et Pilistveres oli algusest peale alaliselt kohal olev valve.

Et Eesti Rahva Muuseumist algul kedagi valvuriks ei tulnud (alles 19. juulil saabus selleks Hilja Sild), osutus nende ridade kirjutaja tegelikult ka kõigi saabuvate etnograafiliste varade vastuvõtjaks, ärapaigutajaks ja hooldajaks, kuigi niisugust kohustust mulle antud ülesannete hulgas fikseeritud ei olnud. Tõepoolest oligi rohkem muret, tegemist ja vaevanagemist just ERM-i varadega. Need nõudsid palju ruumi ja seetõttu paigutati nad mitmesse kohta, peamiselt kirikusse ja kabelisse. Saabuvate koormatega polnud alati kaasas laadijaid või neid oli vähe, tekstiilidega täidetud kirstud olid aga hiiglarasked. Mõnikord nõudis nende kohalepaigutamine päris üle jõu käivaid pingutusi. Tuli abiks kutsuda kohapealseid inimesi. Minu tolleaegses märkmikus on sissekanne: «24. III 1944 saabus Eesti Rahva Muuseumist kolm autot. Üks koorem veel kirikusse, kaks kabelisse (peamiselt tekstiilesemed). Reega veeti. Sai kasutada kellegi hauakaevaja hobust. See hõlbustas kohaletoometamist märksa, sest autod ei saanud surnuaia väravast sisse sõita.» Pilistveres olid Eesti Keele Arhiivi ja Emakeele Seltsi materjalide valvuriteks algul Aili Univere, kes elas seal koos emaga, Elisabet Rääk ja Paulopriit Voolaine. Hiljem saabus sinna ka Salme Tanning.

Osa ERA varasid — raamatukogu, raamatuladu, mitmesuguseid koopiaid, mööblit jm. — viidi märtsi lõpul ja aprillis-mais Lustivere mõisa (Põltsamaalt 7 km) keldrisse varjule. Sinna asusid valvuritena Olga

Jõgever ja Salme Lõhmus. Nad hooldasid seal teistegi asutuste varasid ning jäid kohale kuni reevakueerumiseni.

Ruumid, mis Pilistveres kultuurivarade paigutamiseks kasutusele võeti, olid muidugi juhuslikud ja ebasobivad. Algul kavatseti neid küll mõnevõrra kohandada, täielikult kasutusele võetud ruumide ukseid katta plekiga jne., kuid selleks puudusid materiaalsed võimalused. Kevade poole hakkasid kogud kannatama niiskuse all. Kaste tuli aeg-ajalt avada ja tuulutada. Rahvaluule- ja keelematerjale tuulutati nende hoiuruumis. Tekstiile kuivatati ja tuulutati väljas heleda päikese käes; seda tegid Eesti Rahva Muuseumi töötajad (H. Sild jt.). Pidev järelevalve evakueeritud kogude üle, nende seisukorra sagedane kontrollimine, niiskuse vastu võitlemine — need olidki põhilised valvurite ülesanded. Kuid ainuüksi sellega ei piiratud. Folkloristid püüdsid jätkata ka oma tavalist museoloogilist tööd: koostati uuematele kogudele sisuregistrit ning valmistati sedelkoopiaid (S. Lõhmus), kopeeriti masinal pikemaid tekste ning korraldati materjale (O. Jõgever) või jätkati rahvaluule kogumist oma kodukohas (Selma Läti Paistus). Herbert Tampere hooldas Tartu jäänud varasid, jätkas nende pakkimist ja evakueerimist ning pidas sidet ülikooliga, kuni ta 1944. a. juunis tervislikel põhjustel maale (Rannu valda) siirdus. Sellest peale kujunes ainsaks keskuseks Pilistvere, kust peeti ühendust asutuste ja isikutega, mujal asuvate kaastöötajate ja korrespondentidega. Põhimõtteks oli: võimaluste piirides rakendada ja säilitada kõik töötajad, mitte unustada erialast töötamist ka evakueerituna, mitte paanikasse sattuda ega plehku panna.

Pilistveres ja Lustiveres ei põhjustanud olustikuline külg esialgu tõsisemaid häireid, kuigi raskusi muidugi oli. Tartus väljaantud kaartide järgi sai toiduaineid osta Võhmast ja Põltsamaalt. Paljud eest tuli siiski ise hoolitseda: otsida lahkeid taluinimesi ja luua nendega sõbralik kontakt. Ka küttematerjali hankimiseks tuli Pilistveres kulutada mitmeid päevi ning käia isegi turvast lõikamas.

Olukorra komplitseerumine

Pilistveres olime oludele ja võimalustele juba kohanenud. Kevadel peenardele külvatud oad, herned ja muud aedviljad töötasid korralikku saaki, olid hangitud ja valmis saetud küttepuid. Oleks olnud mõeldav sealsamas ära oodata rindejoone üleminek ja nõukogude korra taastamine. Kuid Pilistvere kirikut oli siiski algusest peale kasutatud kui ajutist tähtsamate rahvaluulevarade hoiupaika. Ülekolimine püsis enam-vähem pidevalt päevakorral. Selles asjas peeti sageli telefonikõnesid Tartu ülikooliga ning Tallinnas asuva muinsuskaitseinspektoriga. Mõnda soovitatud paika käisin isiklikult vaatamas, näiteks Väätsa mõisat Paide lähedal, kus oli suur võlvitud kelder. See polnud kaugel, ülekolimine oleks olnud kerge (Pilist-

verest viidigi sinna edasi hulk kaste ERM-i varadega), kuid seal oli juba ees Tartu Kunstimuuseum oma kogudega ja selle hoidjad ei näinud heal meelel rahvaluulekogude juurdetulekut. Mõnes teises juhatatud paigas (Tääksi, Olustvere) aga selgus, et sõjavägi oli need hooned juba enda kasutusse võtnud. Ka Võhmas oli sõjaväge. Ühel augustiõöl ilmus rühm saksa sõjaväelasi ka Pilistverre. Ohvitserid asusid elama kirikumõisa. Läks veel mõni päev ja pastor teatas, et ta on otsustanud Pilistvere maha jätta ning kogu perega Eestist ära sõita. Ta lahkuski varsti. Nii tuli edasi elada saksa sõjaväelastega ühes majas.

Oli veel üks asi, mis muret tegi. Pilistvere kirikus olid evakueeritud varad kõigile nähtavad. Kirstud ja kastid olid küll suletud, kuid just see erutas inimeste uudishimu: mis seal sees küll võiks olla? Oli karta, et segastel päevadel võib niisugune uudishimu muutuda aktiivseks kahjustamiseks.

Kui ümbruskonna teedel sagenesid sõjapõgenike voorid ja kui neid suurte gruppidena Pilistverregi kogunes, sai selgeks, et üldise korralageduse päevad on kätte jõudmas, ja et kui Pilistverest midagi edasi viia, nagu oli kavatsatud, siis tuleb seda teha võimalikult kohe, enne kui hilja on.

Kõnelusest muinsuskaitseinspektoriga selgus, et Pilistverre toodud kultuurivaradest kõige tähtsam osa on kavatsatud edasi viia Läänemaale — sihtpunktiks Palivere jaam. Viia raudteel. Asja tuleb ajada omal algatusel. Tallinnast saadetakse kohale paar meest, kes aitavad korraldada ja laadida.

Pilistverest Liivile

Nüüd atgasid kibedad päevad. Hea, et oli olemas jalgratas. Sellega oli hõlpus Võhma jaama sõita, et selgitada vaguni saamist. Esialgu anti ainult ebamääraseid lubadusi.

27. augustil jõudsid kohale keelemehed Arnold Kask ja Mihkel Toomse. See päev kulus ettevalmistusteks. 28. augustil otsisime võimalusi, kuidas kastid Võhma jaama toimetada. Kuid selgus, et kohapeal polnud ühtegi autot, mida oleks kasutada saanud. Ka Viljandist polnud võimalik neid hankida. See päev lõppeski pessimistlikult — ainult pakkimise ning muretisemisega. Et midagi muud üle ei jäänud, pöördusime järgmisel hommikul saksa ohvitseri poole. See osutus lahkeks meheks ja varsti oli auto ees. Kaks autokoormat viisime samal päeval Võhmasse. Need paigutati esialgu kaubaaita, valvuriks jäi E. Rääk. Järgmisel päeval viidi veel üks autokoorem. Olgu märgitud, et edasiviimiseks valiti välja ainult rahvaluule ja murdeainestiku originaalmaterjalid ja registrid, koopiad jäeti maha. Valikut aitas teha A. Kask. Mahajäävate kogude juurde jäid valvuriteks S. Tanning ja H. Sild.

Võhma jaamas puutusime kohe kokku ilmse korruptsiooniga. Jaamas tühje kaubavaguneid oli, kuid meile vastati siiski põiklevalt ning kästi oodata. Taotlesime üht täiesti uut suuremat vagunit, mis seisis lühjalt, kuid öeldi, et see olevat ära lubatud. Viimaks pakuti meile üht väiksemat ülejäänud vagunit, mille põrand oli prahine: meie pesku põrand veega üle, siis hakaku laadima. Laadimisega aga oli kiire, sest õhtu tuli peale ja rong pidi enne keskööd välja sõitma (30. aug.).

Laadimisel töötati mitu tundi vahetpidamata. Ka naised olid abiks. Kahe tugeva keelemehe käterammu läks väga vaja: just suured keeleainestikuga (murdeseidelitega) täidetud kastid olid niivõrd rasked, et neid tuli tõsta 3—4 mehega. Seevastu ERA kaste tõsteti üksinda ja kahekesi. Vaguni panime täis peaaegu laeni, kuid siiski pidid ruumipuudusel mitmed asjad maha jääma, nagu jalgrattad, mõned isiklikud mööbliesemed jm. Saatljad ja valvurid, ka lapsed, sõitsid ise samas vagunis. Öösel ja päeval tuli kaste korduvalt paigaldada ja ümber seada, et õnnetust ei juhtuks, sest järskudel peatustel hakkasid kastid nihkuma ja liikuma. Jalgratastega lahenes asi niimoodi, et Tallinnast tulnud abistajad alustasid nendel tagasisõitu pealinna poole. Enne väljasõitu pidasime silmas, kes saab uue vaguni, mida meile ei antud, — sinna asus üks talumees oma kahe hobusega.

Meie sõit osutus esialgu õige lühikeseks. Kui Türi jõudsim, jäeti meie vagun sinna maha. Seal seisime terve päeva, nähtavasti sellepärast, et me tahtsime edasi jõuda niisama, ilma lisamaksuta.

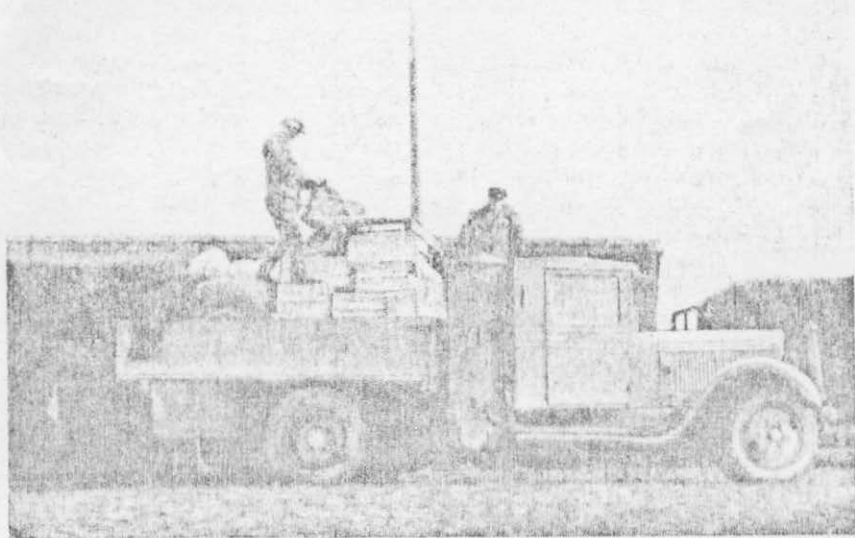
1. septembril jõudsim Nõmme-Väike jaama. Järgmisel päeval toimus seal ümberlaadimine laiarööpmelise raudtee vagunisse. Teed olid lähes- tikku. Kastid tuli käsitsi ühest vagunist teise kanda. Uus vagun oli suurem, sinna seadsime end sisse juba üsna «mugavalt». Ümberlaadimisele tuli meile Tallinnast mehi abiks. Ühe suurema keeleainestiku kasti vagunisse tõstmisel juhtus äpardus: sisu raskuse all langes kastil põhi alt ära ning tuhanded sõnasedelid kukkusid vaguni alla laiali. Need suudeti küll kokku korjata, kuid määrduvad sedelite puhastamise ja kuivatamisega oli hiljem palju tegemist. Nagu mäletab A. Univere, said sel puhul kannatada Kihelkonna ja Mihkli sõnasedelid.

3. september oli vihmane pühapäev. Seisime kogu päeva Tallinna kauba- jaamas. Alles õhtu eel pääsesime liikuma. Pikem peatus oli Ristil. Palivere jaama jõudsim 4. septembri hommikul.

Nüüd algas palavikuline askeldamine, et leida koht, kuhu varad viia. Uue peatuspaiga leidmine osutus üsnagi keerukaks ja aeganõudvaks. Leian nende päevade kohta mitmeid ülestähendusi.

«4. septembril. Telefonikõne Haapsaluga. Käisin Väike-Lähtru kooli- majas olukorraga tutvumas.

5. sept. Sõitsin öösel Haapsallu, et selgitada koha ja transpordi küsi- musi. Soovitati kas Palivere või Liivi koolimaja. Paliveres lastekodu.



Eesti Rahvaluule Arhiivi kastide väljalaadimine Palivere jaamas septembris 1944.

Leppisin kokku Liivi kooli juhatajaga. Raskusi transpordiga, sest Paliverest Liivile on 22 km.

6. sept. Haapsalust tuli esimene auto ja viis kaks voori Liivile, esimesena EKA, -teiseks ERA varasid. Samuti osa inimesi. Kuid A. Univere ja mina edasi valvuritena Paliveres. Magati vagunis.

7. sept. Autosid ei tulnud.

8. sept. Tallinnas Haridusdirektooriumis kokkusaamine evakueerimist korraldavate isikutega — prof. Ränk, prof. Blumfeldt, prof. Orviku jt. Ohtuks Paliverre tagasi. Magamine vagunis.

9. sept. Vihmane hommik. Lubatud auto ei tulnud.

10. sept. Toidu- ja küttematerjali otsimine Liivi ümbruse taludest — väheste tulemustega. Suure-Lähtus. Ohtuks Paliverre. Magamine vagunis.»

Ka järgmistel päevadel jätkus poolikult väljalaaditud vaguni valvamine Paliveres. 15. septembril käisin transpordi pärast Haapsalus. Alles 16. septembril saadi autosid ja kõik varad viidi Liivi koolimajja, mis sellest peale kujuneski keskuseks. Seega kestis varade üleviimine Pilistverest Liivile rohkem kui kaks nädalat.

Pilistveres olid algul veel üsna rahulikud päevad ja oli aega kohanemiseks. Liivil tuli kohe raskustega kokku põrgata. Meenutagem näiteks toidumuresid. Ei olnud enam abi kaartidest ja rahagi oli vähe. Juba 12. septembril olen märkinud: «Leib otsas. Läksin külast otsima (Liivil). Sain veski juures asuvast talust. Hiljem sain sealtsamast veel sepikut, mis lastele oli haruldaseks maiuspalaks.» 14. sept.: «Käisin Räägu talus (Pilistveres). Aitasin vilja kokku panna. Sain õhtust ja magasin õogi seal lakas.» 17. sept.: «Pühapäev. Ilus päikesepaisteline ilm. Tahtsin ühte talle tööle minna. Kuid peremees arvas, et täna ei maksa: pühapäevane päev ja perenaine ära... Läksin siis otsima, kas ei saa söögipoolist raha eest osta. Parim saavutus oli — kilo võid. Kuid leidsin ka neid, kes midagi ei tahtnud anda.» Oli niisuguseidki juhtumeid, et ei tahtnud enam Saksa raha vastu võtta ja anti paar liitrit piima ilma rahata: «Nüüd meil veel süüa on, ja selle Saksa rahaga pole ka midagi teha!»

Liivil elades kujuneski niiviisi, et päev päeva kõrval tuli taludes tööl käia. Enamasti sai käia viljakoristustöödel (käsivikatiga niitmas, kaarutamas-kuivatamas, aunateamas ja rõugutamas, koju vedamas), abistamas viljapeksmisel ja tuulamisel, aga ka kartuleid võtmas. Igasuguseid töid tuli teha. Siis jätkus toiduaineid perekonna ülalpidamiseks. Tööl käisid ka keeleteadlased, ajaloolased ja teised. Taludes tööl käies kujunesid rahvaga usalduslikud ja sõbralikud suhted. Hiljem, kui tuli Liivilt lahkuda, saimegi küüthobuseid eeskätt just nendest taludest, kus ise tööl olime käinud. Nii aitasime meie talupidajaid — tööjõust oli suur puudus — ja nemad aitasid meid.

Kohalikuks omapärasuseks oli see, et viljakoristamise ajalgi ei tahtnud pühapäeviti tööd teha, nähtavasti ususektide mõjul. Sageli istus peremees pühapäeval laua taga ja luges testamenti või peeti päris palvetundi, millest naabridki osa võtsid.

Kui Pilistveres võidi mõnevõrra ka erialast lauatagust tööd teha, siis Liivil — nagu eelöeldust isegi selgub — selleks enam võimalust ei jäänud. Muidugi tuli siin evakueeritud kogusid hooldada ja valvata, kuid elatist pidi teenima kehalise tööga. Liivi koolimajja oli juba enne meie kohalejõudmist toodud Riigi Keskarhiivi kogusid koos valvuritega; siia saabus samuti Loodusuurijate Seltsi, ülikooli Füüsikainstituudi jt. asutuste varasid. Kui koolimajja tuli sõjapõgenikke, kes palju suitsetasid, koondasime hooldada olevad varad alumisele korrusele ning seadsime sisse valvekorrada. (Kui hiljem samas koolimajas peatus Nõukogude sõjaväelasi, siis oli uksele juba sõjaväeline valve.)

20. septembril sai Liivil teatavaks, et järgmisel päeval makstavat kõigile ülikooli teenistujatele kolme kuu palk. Ülikooli keskus pidi olema Haapsalu lähedal Uuemõisas. Et ma seni olin vagunite eest maksnud omast rahast, oli mul juba arvetegi eest saada 250 marka. Läksin vaata. Sõitsin jalgrattal, möödusin Martna ja Ridala kirikust. Haapsalus otsisin taga ülikooli tegelasi. Sain kokku laekur R. Kõvaga, kuid tema kinnitas, et sel päeval mingisugust palgamaksmist ei tule; kui üldse makstakse, siis võib-olla järgmisel päeval.

Haapsalus maavalitsuse majas pidi samal päeval olema ka ülikooli teenistujate koosolek. Käisin sealgi. Arvasin, et seal peaks saama selgust ka palgamaksmise kohta. Rahvast oli koos palju. Puutus silma tuttavaid arste (Haldre, Normann, Uprus), assistente ja teisi. Kuid ühtki juhtivat isikut, kes oleks seletusi andnud, kohale ei ilmunud. Oodati rohkem kui kaks tundi ja mindi laiali. Enne siiski arutati käesoleva momendiga seotud küsimusi vaba mõttevahetuse korras. Pikema informatsioonilise sõnavõetuga esines keegi Tallinnast tulnud õppejõud (vist prof. Valdes). Ta kirjeldas sakslaste paanilist põgenemist Tallinnast: sadamas läinud laevade laadimisel üksvahe kära ja segadus väga suureks. Linnas olnud viimastel päevadel palju tulistamisi, olnud surnuid ja haavatuid. Kõneleja nimetas Saksamaale evakueerumist lootusetuks ettevõtteks: «Saksamaal võib sattuda suuremasse sõjaohu kui siin.» Tundus, et see informatsioon mõjus kainestavalt. Oli ka vastupidiseid sõnavõtte, kuid need ei leidnud koosolijate toetust.

Haapsalu jaamas nägin viimast korda prof. Ränka: ta oli saabunud Tallinnast koos perekonnaga. Mingit nõupidamist enam ei toimunud. Nii ei andnud kontakti otsimine ülikooli juhtiva keskusega mitte midagi positiivset. Seda keskust polnud enam olemaski. Muidugi olin raskesti pettunud ja tahtsin Liivile tagasi sõita. Kui on läinud trumm, siis mingi ka pulgad! Mõnd ootas aga ebameeldiv üllatus: teedel olid patrullid ja kedagi ei lastud linnast välja. Ma lootsin, et vahest on mõni kõrvalisem tee vabaks unustatud. Kuid ei olnud — igal pool püssimehed ees!

Samal ajal oli linnas tekkinud ennenägematu ostupaanika. Kauplustes olid suured järjekorrad. Mõni oli ostnud sületäie puutaladega jalatseid — neid sai ilma ostulubadeta. Teine viis ämbriga või korviga suhkru — polnud enam aega pakkida. Toiduaineid müüdi kaartide vastu, riie- tusesemeid ostulubadega. Kahjuks polnud mul kaasas ühtki kaarti, seepärast ei saanud osta mitte midagi. Linnas oli ebatavaline ärevus. Oli näha, et püssimehed piirasid sisse maju ja teostasid läbiotsimisi. Hädavaevalt sain ühest haarangurõngast välja põigelda ning jätkasin väljapääsu otsimist. Kuulsin juhuslikelt inimestelt, et Haapsalus oli samal päeval olnud kokkupõrkeid eesti ja saksa sõjaväelaste vahel. Ohelt saksa ohvit-



Liivi algkool Läänemaal 1944. aastal.

serilt olevat relvad ära võetud ja sakslasest sadamakapten maha lastud. Et tulistamisi ja vastuhakkamisi oli olnud, see selgus ka õhtu eel tänavanurkadele kleebitavatest teadaannetest, milles teatati sõjaseisukorra väljakuulutamisest ning pantvangide võtmisest, ähvardati iga relvakandja maha lasta jne.

Hingasin kergendatult, kui viimaks pimeduse tulekul ühest kontrollpunktist siiski läbi pääsesin.

Olin oma silmaga näinud okupatsioonivõimu kokkuvarisemist.

Liivi koolimajja jõudis nõukogude võim esmaspäeval, 25. septembril 1944.

Keskpäeval astus uksest sisse üks Punaarmee ohvitser ja ütles eesti keeles: «Tere! Mis rahvas teil siin koos on? Miks te oma koju ei lähe?» Eesti keelse jutu peale jooksid kokku kõik majas elavad inimesed. Tekkis pikem vestlus.

Punaarmeeleane arvas, et meil, evakueeritud varade valvuritel, on seal olek põhjendatud, teised aga, kes niisama oma kodukohast ära on jooks-
nud, pöördugu sinna tagasi. Mida varem, seda parem. Eestlasest puna-
armeelelase saabumine üksiku jalamehena oli suureks üllatuseks. Kuid tema
asjalikud märkused ja seletused mõjusid rahustavalt, vabastasid meid äre-

vast ootuspingest. Saime teada, et rindejoon on meist märkamatuks üle läinud, ilma lähedaste lahinguteta.

Sama päeva õhtul saabus Liivi koolimajja Punaarmee väeosa. Ängistav okupatsiooniaeg oli lõppenud. Algas kohalike nõukogude võimuorganite taastamine.

Tartu poole tagasi

Juba septembri viimastel päevadel läkitasin Läänemaalt Liivi koolimajast juhuslike sõitjatega kirju Tallinna Hariduse Rahvakomissariaadile ja Tartu Ülikooli rektorile. Neis informeeriti evakueeritud varade olukorrast ning küsiti nõu nende tagasitoomise asjus. Kuid ühtki vastust ega korraldust kuskilt ei saabunud. Telefoniside ei töötanud. Mõned ülikooli teenistujad olid juba Tartu poole teele asunud. Kuid kes läksid, need jäid, tagasi ei tulnud keegi. Ootajaile on aga päevad pikad.

Oktoobri algul hakkas juhuslikult saabuma ajalehti. «Rahva Hääles» nr. 63 (6. X 1944) oli R. Aarmä artikkel Riikliku Kirjandusmuuseumi kohta, milles märgiti, et Aru mõisa evakueeritud varad on säilinud, et magister Mart Lepik on uuesti määratud Kirjandusmuuseumi juhatajaks jne. Need olid rõõmustavad teated. Taastada isiklikku kontakti M. Lepikuga või ülikooliga aga ei õnnestunud.

Püüdsime pidada sidet Suure-Lähtu mõisaga, kus ülikooli töötajaid oli rohkem, et nendega koos hakata tagasi minema. 7. oktoobril kuulsin Lähtrus, et mõne päeva eest olid sealt Tartu sõitnud prof. H. Moora, prof. P. Ariste ja A. Palm, kuid seni polnud nad midagi teatanud. 12. oktoobril käisime Lähtrus A. Univerrega. Tulime niisama targalt tagasi: mehed ikka ära ja midagi pole teatatud. Olen märkinud: «Ilus ilm ja hea tee, kuid pikapeale siiski väsitav. Eriti väsitavalt mõjub teadmatus. Häirib raha täielik puudumine.»

Esialgu jäime veel äraootavale seisukohale. Jätkasime taludes töötamist, kuid hakkasime tegema eeltöid ka võimalikuks tagasiminekuks. 20. oktoobril kuulsin Lähtrus, et juba on alustatud reevakueerimist. Nüüd oli vaja meilgi kõik siinsed varad toimetada uuesti Palivere jaama.

Esialgu oli palju arutamist ja peamurdmist: kas ja kuidas on võimalik minna siit hulgakesi Tartu ühes varadega, ilma rahata ja ilma ametliku korralduseta? Kuid midagi muud meil üle ei jäänud. Kui kuulsime, et vaguneid saab tõepoolest ka ilma rahata, oli asi otsustatud. Küsimus oli ainult selles, kuidas saada Liivilt Paliverre. Ainsaks väljapääsuks olid küüthobused, sest mingisuguseid autosid siin ei olnud.

Arvasime, et oleks väga hea, kui kõik varad saaks Palivere jaama toimetada ühe vooriga. Meie arvestuste järgi oleks selleks vaja läinud 45 hobuveokit. Siis oleks saanud ära viia kõik, mis siia toodi Pilstverest, ning lisaks ka need ülikooli asutuste varad, mis siia saabusid hiljem.

Niisuguse sooviga läksingi 21. oktoobril Kullamaa valla täitevkomiteesse. Seal aga arvas abiesimees, et see nõudmine olevat liiga suur; ta lubas ainult 30 hobust ning andis kaasa sellekohased kirjad külavanematele.

Küüthobused olid kutsutud 24. oktoobriks. Oli tahe sügisilm. Küütijaid kogunes aeglaselt ja vähem kui loodetud — ainult 21 hobusemeest vankritega. Saatjaiks enamasti naised. Ainult osa kaste saime sel päeval Paliverre toimetada. Need paigutasime kohe vagunisse ning poolikult laaditud vaguni juurde jäi valvuriks E. Rääk.

Järgmine voor sai määrata 26. oktoobriks. Seekord pidid oma veokitega välja tulema eeskätt need, kes eelmisel korral ilmutata jäid. Et ettevõtte õnnestuks, käisime eelmisel päeval A. Univerega võimalike tulijate juures selgitustööd tegemas ning kutsusime lisaks küüthobuseid veel nendestki taludest, kus me ennem tööl olime käinud. Meie põhjenduseks oli: Tartu ülikool tahab tööd alustada, seepärast on vaja kõik evakueeritud varad kiiresti Tartu tagasi toimetada. Niisugune motiveering oli rahvale arusaadav. Järgmisel hommikul kuulsime, et taluinimesed ka ise üksteist niiviisi agiteerisid.

26. oktoobril tulid küütijad kohale varakult, nagu olime soovinud, ja rohkel arvul — üle kahekümne veoki. Nüüd saime Palivere jaama viia kõik kastid ja muud esemed ning need otsekohe vagunisse laadida. Meie kasutada oli kaks kaubavagunit.

Sellel oli suur mure murtud — olime jälle raudteel. Kõiki küütijaid tänasime jaamas sõbralikult ja südamlikult. Meestele jagasin tänutäheks paberosse, aga kas naiste jaoks ka midagi sobivat oli, seda enam ei mäleta. Kõigi abistajate nimed panin kirja ning saatsin selle nimestiku Kullamaa valla täitevkomiteele.

Liikuma pääsesime järgmisel varahommikul (27. okt.). Videvikus olime Keilas ning valge varul Nõmme jaamas. Keskpäeval peatusime Järvel ning õhtuks jõudsime Ülemistele.

Siin tuli vagunid ümber laadida, sest Tallinna ja Tartu vahel oli juba muudetud rööbastee laiust (ühtlustatud Nõukogude Liidu raudteega). Esi- ja taga pidime aga ootama vagunite vabanemist.

Ühtlasi selgus, et Ülemistele oli koondatud teisigi vaguneid Tartu ülikooli varadega, mis olid juba ümber laaditud ning ootasid teelesaatmist Tartu suunas. See pani meidki ruttama, et mitte teistest maha jääda.

Siin panime tähele sedagi, et kaubavagunitesse, milles oli sõiduvõimalust oodatud juba mitu päeva, oli kombineeritud primitiivseid «ahje», mis andsid sooja ning mille peal sai ka teevett keeta ja toitu valmistada. Tööpooles oli ilm muutunud viluks ja kõledaks, öösiti aga oli öökülma. Teiste eeskujul tegime meiegi oma vagunisse «ahju»; selleks sobivaid kive, plekist esemeid ja küttematerjali korjasime raudteearsest kraavist jaama ümbruses; ei puudunud isegi plekist toru, millega suits ukse vahelt välja

juhiti. Nii sai käsi soojendada ja toitu keeta. Olukord muutus talutavamaks ja hubasemaks.

Vaguneid ümberlaadimiseks saime järgmisel päeval (28. okt.) õhtu eel. Teistes vagunites sõitvate ülikooli töötajate kaasabil läks meie vagunite ümberlaadimine kiiresti. Kuid ka seekord oli pingutamist mõnede Eesti Keele Arhiivi kastidega, mis olid suured ja eriti rasked. Ohel kukkus jällegi põhi alt ära ja sisu vajus laiali. Onneks oli tegemist pakitud sedelitega.

Liikuma pääsesime alles 29. oktoobri pärastlõunal ning õhtuks jõudsimme Tapale. Peatus oli kõrvalteel, jaamahoonest tükk maad eemal. Joogivett saime manööverdavatelt veduritelt.

Tartu suunas hakkas meie rong veerema 30. oktoobril ning õhtuks olimegi Tartu jaamas. Jaama ümbrus meenutas sõjalaagrit. Üllatas, et tornitaoline viljahoidla oli saksa okupantide purustuse tõttu küllakile vajunud, kuid mitte päriselt murdunud (hiljem tõsteti uuesti õigesse asendisse ja taastati). Kõik, kes me ühes grupis Liivilt saabusime, ruttasime hommikul kordamööda oma endist korterit vaatama. Kuid mitte kellelgi polnud see säilinud. Seetõttu veetsime esimesed ööd vagunis. Ilm tundus siin külmem ja kõledam kui Põhja-Eestis.

Paari päeva jooksul organiseeriti Liivilt saabunud varade äravedu. Esialgse panipaiga leidsid tagasijõudnud materjalid ülikooli peahoone keldris, seega sealsamas, kuhu neile juba enne Tartust lahkumist oli kohta vaadatud. Et esimesel päeval (31. okt.) jõuti ainult osa kaste ära vedada, veetsime mina ja A. Univere sellegi öö vagunis, et seda mitte valveta jätta. Ei see olnudki asjatu: öösel oli vagun liidetud manööverdavas rongi ning taheti Pihkva poole saata. Saime takistada.

Alles pärast seda, kui kõik saabunud varad olid veetud ülikooli peahoone keldrisse, oli süda rahul ning sai ringi vaadata, kuhu oma perega minna. Paari kuu pärast jõudsid reevakueeritud materjalid juba oma endisesse asukohta — Aia tn. (praegu Vanemuise tn.) 42. Algas Kirjandusmuuseumi taastamine.

Läänemaalt saabunud rahvaluulekogud (koos arhiivraamatukogu mõnede osadega) olidki Kirjandusmuuseumi laialiveetud varadest ainsad, mis suudeti reevakueerida kohe 1944. a. sügisel. (Muudest hoiupaikadest toodi need tagasi alles järgmisel aastal.)

Et rahvaluulekogud olid otstarbekalt pakitud ning hoolikalt säilitatud, saadi need tarvitamiskorda seada lühikese ajaga ja neid võis peagi ülikooli õppetegevuse huvides kasutusele võtta, nagu oligi kavatsatud. Juba 6. märtsil 1945 tutvus grupp Tartu Riikliku Ülikooli üliõpilasi Kirjandusmuuseumis rahvaluulekogudega. Aga õppejõud kasutasid neid juba enne seda.

Need Rahvaluule Arhiivi varad, mis olid Lustiveres või mis Pilistverre maha jäid, kui tähtsamad kogud sealt Läänemaale edasi viidi, toodi Tartu

tagasi märtsis 1945. Ka sel puhul kasutati kohaliku elanikkonna kaasabi küüdi näol, sest väikesed teed olid lahti rookimata, — asjad tuli maantee äärde välja viia regedel ning alles seal autodele laadida.

1944. aasta oli meie rahvaluulevaradele erakorraline: nad olid oma põhikohast mitmele poole maale laiali veetud. Et evakueerimine toimus ettevalmistatult ning valvurid suhtusid oma ülesannetesse vastutustundlikult (hooldasid paralleelselt veel teistegi asutuste varasid), säilisid meie ainulaadsed kogud kahjustamatult. Nad reevakueeriti ja seati korda esimesel võimalusel.

Et eesti rahvaluule ja keeleainestiku põhivarad moodustasid evakuatsiooni puhul nagu ühtekuuluva kompleksi, sedagi asjaolu tuleb tagantjärele hinnata positiivselt: meil oli seetõttu kaasas mitu vilunud töötajat, kes omavahel moodustasid üsna üksmeelse pere, meie kogud ei jäänud kunagi ilma valveta ja mitmekesi olid kõik raskusedki kergemini võidetatavad.

Esitatud 11. III 1966

tagasi märtsis 1945. Ka sel puhul kasutati kohaliku elanikkonna kaasab-
küüdi näol, sest väikesed teed olid lahti rookimata, — asjad tuli maantee-
äärde välja viia regedel ning alles seal autodele laadida.

1944. aasta oli meie rahvaluulevaradele erakorraline: nad olid oma põhi-
kohast mitmele poole maale laiali veetud. Et evakueerimine toimus ette-
valmistatult ning valvurid suhtusid oma ülesannetesse vastutustundlikul
(hooldasid paralleelselt veel teistegi asutuste varasid), säilisid meie ainu-
laadsed kogud kahjustamatult. Nad reevakueeriti ja seati korda esimesel
võimalusel.

Et eesti rahvaluule ja keeleainestiku põhivarad moodustasid evakuat-
siooni puhul nagu ühtekuuluva kompleksi, sedagi asjaolu tuleb tagant-
järele hinnata positiivselt: meil oli seetõttu kaasas mitu vilunud töötajat,
kes omavahel moodustasid üsna üksmeelse pere, meie kogud ei jäänud
kunagi ilma valveta ja mitmekesi olid kõik raskusedki kergemini võideta-
vad.

Esitatud 11. III 1966

до сих пор оставалось неизвестным. Автору данной статьи удалось обнаружить в богатом собрании фольклорных материалов М. Й. Эйзена (M. J. Eisen) одну тетрадь (стр. 7411—7428), которая, по-видимому, написана рукою А. Рейнвальда. В тетради записано девять сатирических песен, по всем признакам составленных К. Р. Якобсоном. Вся серия этих стихов носит название «Африканских песен» («Aafrika laulud»), так как в них описывается жизнь двух африканских народов, которые называются «Акикаки» и «Тайдурайду». Под этими названиями подразумеваются прибалтийские немцы и эстонцы, между которыми и разгоралась ожесточенная национальная и социальная борьба. Содержанием песен являются актуальные проблемы того времени, которые трактуются в аллегорической форме.

ЭВАКУАЦИЯ И РЕЭВАКУАЦИЯ ФОЛЬКЛОРНЫХ МАТЕРИАЛОВ В 1944 Г.

Р. ВИИДАЛЕПП

Во время фашистской оккупации Государственный Литературный музей в Тарту как самостоятельное учреждение был ликвидирован. В связи с этим фольклорный отдел музея был передан в ведение философского факультета Тартуского университета и переименован в Эстонский фольклорный архив Тартуского университета. В качестве помощника заведующего архивом в то время пришлось работать и автору этих воспоминаний.

В них говорится о тех непомерных трудностях, которые приходилось преодолевать для спасения в условиях военного времени богатых собраний фольклорного архива — культурных сокровищ эстонского народа. Вскоре после выселения музея из его помещения, в марте 1944 г., значительные фольклорные собрания были эвакуированы временно в Вильяндимаа, где они хранились в Пилиствереской церкви и в Лустивереской мызе. В конце августа эти фонды были отправлены дальше от линии фронта. В сентябре их привезли в Ляэнемаа и разместили в здании Лийвиской школы. В этой местности Советская власть была восстановлена 25 сентября, и уже в конце октября главные фонды фольклорного отдела были возвращены в Тарту.

C. R. JAKOBSONS «AAFRIKA LAULUD»

R. POLDMAE

In den 60er und 70er Jahren des vergangenen Jahrhunderts bildete sich unter den Bedingungen des scharfen sozialen Kampfes der estnischen nationalen Bewegung eine eigenartige politisch-satirische Poesie aus, die aktuelle soziale Fragen in einem heftigen antifeudalen und antiklerikalen Geiste schilderte. Die Verfasser der Gedichte blieben anonym, und dieses Genre kann teilweise zur Volksdichtung gezählt werden. Die Lieder wurden auch vertont, was zu ihrer mündlichen Verbreitung beitrug, ebenso wurden sie in Hefte abgeschrieben, worin sich manchmal ganze Zyklen sammelten.

Der Führer des bürgerlich-demokratischen Flügels der estnischen nationalen Bewegung C. R. Jakobson (1841—1882) erkannte die Bedeutung dieser satirischen Lieder für den sozialen Kampf und unterstützte ihre Verbreitung, ebenso schuf er auch selbst derartige Lieder. Im April 1872 sandte er A. Reinvald, dem bäurischen Dichter aus Viljandimaa, eine Serie satirischer Lieder, die er selbst verfasst hatte. Diese Materialien sind nicht erhalten, deshalb war ihr Inhalt bisher nicht bekannt. Der Autor des vorliegenden Artikels fand unter der grossen Volkspoesiesammlung von M. J. Eisen ein Liederheft (S. 7411—7428), höchst wahrscheinlich von A. Reinvald niedergeschrieben. Es enthält 9 satirische Lieder, die aller Wahrscheinlichkeit nach von C. R. Jakobson verfasst worden sind. Die Serie trägt den Titel «Aafrika laulud» («Afrikanische Lieder»); der Verfasser schildert das Leben zweier afrikanischer Völker («Akikaki und Taiduraidu»), doch meint er darunter die Baltisch-Deutschen und die Esten, zwischen denen ein heftiger nationaler und sozialer Kampf entbrannt war. Den Inhalt der Lieder bilden aktuelle Tagesprobleme in allegorischer Form.

DIE EVAKUATION UND REEVAKUATION FOLKLORISTISCHEN SAMMLUNGEN IM JAHRE 1944

R. VIIDALEPP

Während der faschistischen Okkupation wurde das Staatliche Literaturmuseum in Tartu als selbständige Anstalt liquidiert. Die folkloristische Abteilung wurde der Philosophischen Fakultät der Universität untergeordnet. Sie hiess jetzt: Archiv für estnische Folklore der Tartuer Universität. Der Autor dieser Aufzeichnungen arbeitete als stellvertretender Leiter dieser Anstalt.

Er berichtet von mühevollen Austreibungen, die 1944 zwecks Erhaltung wertvoller nationaler Kulturschätze — der grossen Bestände des Archivs für estnische Folklore — gemacht wurden. Bald nach der Exmittierung aus dem Museumsgebäude wurden die folkloristischen Sammlungen im März 1944 vorübergehend nach Viljandimaa evakuiert, wo sie in der Kirche zu Pilistvere und im Gutsgebäude Lustivere aufbewahrt wurden. Ende August wurden die Originalmaterialien aus der Nähe der Frontlinie entfernt, im September wurden sie in Läänemaa im Schulgebäude zu Liivi untergebracht.

Die Sowjetmacht wurde dort am 25. September wiedererrichtet. Ende Oktober wurden die Folkloresammlungen nach Tartu zurückgebracht.

ÜBER DEN FONDS VON ALEKSANDER TASSA

L. ANVELT

Aleksander Tassa (1882—1955) war als Schriftsteller, bildender Künstler, Kunstschutz- und Museumsarbeiter, sowie als Forscher auf dem Gebiete der Kunstgeschichte tätig. Der grösste Teil seines handschriftlichen Nachlasses befindet sich im Fonds Nr. 219 der Handschriftenabteilung des Fr. R. Kreutzwald-Literaturmuseums.

Die Vielseitigkeit der Arbeit und des Interessenkreises von A. Tassa widerspiegelt sich in seinem ziemlich grossen (mehr als 1000 Aufbewahrungseinheiten) Fonds. Darin findet man die Handschriften seiner (oft phantastisch-grotesken) schöpferischen Werke, auch unvollendete, nicht veröffentlichte Manuskripte, und Handschriften kunsthistorischer Artikel (teils nicht veröffentlicht). Die erhaltenen Briefen, von denen ein grosser Teil von Künstlern und Schriftstellern stammt, widerspiegeln einigermaßen das kulturelle Leben in Estland, besonders während der bürgerlichen Republik.

Den grössten Teil der Aufbewahrungseinheiten des Fonds von Tassa bilden verschiedene kunsthistorische und kulturgeschichtliche Notizen — vor allem Ausschreibungen aus älteren gedruckten Materialien, in geringerem Masse Erstaufzeichnungen (Erinnerungen von Tassa u. a.) sowie Abschriften aus Archivalien. Besonders zahlreich sind die Ausschreibungen aus der baltischen Presse (Ende des XVIII. Jhs. und Anfang des XIX. Jhs.) vertreten. Kunsthistorische Materialien gibt es am reichlichsten über die estnische und baltisch-deutsche Kunst. Die übrigen kulturhistorischen Materialien bieten ein buntes Bild, sie enthalten Notizen aus vielen Gebieten (z. B. Museen, Kunstschutz, Literaturgeschichte,